

РОЗКРИТТЯ ЗМІСТУ ВЗАЄМОДІЇ ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Дем'яненко М. С.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Харків, Україна

У статті проаналізовано основні підходи до визначення наукової категорії «взаємодія» у філософській, соціологічній, психологічній та педагогічній літературі. Уточнене авторське трактування, відповідно до якого під взаємодією розуміється процес взаємовпливу деяких об'єктів чи суб'єктів, що забезпечує їхню взаємозумовленість і взаємозв'язок.

Ключові слова: взаємодія, взаємовплив, структура, відношення, наукова категорія.

В статье проанализированы основные подходы к определению понятия научной категории «взаимодействие» в философской, социологической, психологической и педагогической литературе. Уточнена ее авторская трактовка, в соответствии с которой под взаимодействием понимается процесс взаимовлияния некоторых объектов или субъектов, обеспечивающий их взаимообусловленность и взаимосвязь.

Ключевые слова: взаимодействие, взаимовлияние, структура, отношения, научная категория.

The article analyses the main approaches to defining the notion of such scientific category as “interaction” in philosophical, sociological, psychological, and pedagogical literature. The author’s interpretation has been made more precise. According to this interpretation, interaction is understood as a process of reciprocal influence of certain objects or subjects that ensures their interconditionality and interrelation.

Key words: interaction, reciprocal influence, structure, relations, scientific category.

Постановка проблеми. В останні роки на сторінках наукових видань активно обговорюється питання про високу залежність якості професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах від характеру педагогічної взаємодії між усіма її учасниками. У свою чергу, це підвищує увагу вчених до самої категорії «взаємодія».

Аналіз актуальних досліджень. У науковій літературі ця категорія розкривається з точки зору різних наук: філософії (Н. Виноградова, В. Кемеров, В. Коган, Х. Момджян, Ф. Розанов та інші), соціології (Г. Градосельська, О. Конт, В. Култигін, Т. Парсонс та інші), психології (А. Захарова, Я. Коломинський, О. Леонтьєв, В. Мясіщев, Є. Худобіна та інші), педагогіки (Ш. Амонашвілі, А. Бойко, Б. Ковальов, Н. Плєскачова та інші) тощо. Проте, як встановлено на основі аналізу наукових праць, взаємодія трактується неоднозначно не тільки фахівцями з різних наукових галузей, але і в межах однієї науки, що значно ускладнює вивчення цього феномену. Також важливо зауважити, що парадигмальні зміни в педагогіці, які розпочалися наприкінці ХХ ст. у зв'язку з її гуманістичною переорієнтацією, вимагають глибокого переосмислення й подальшого уточнення поняття взаємодії, адже саме через її вдосконалення можна вирішити поставлені перед вищою освітою завдання щодо підготовки компетентних і високоморальних фахівців.

Мета статті — уточнити визначення поняття «взаємодія» на основі аналізу наукових праць з філософії, соціології, психології для можливості його однозначного використання в подальших публікаціях.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз наукової літератури, ідея взаємодії з'явилась декілька століть тому. Зокрема, філософські витoki дефініції «взаємодія» закладені у працях відомих мислителів кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. І. Канта і В. Гегеля. Так, І. Кант сприймав взаємодію як важливу категорію, що дозволяє визначити загальний зв'язок між об'єктами й явищами. На підставі цього він сформулював «закон взаємодії субстанцій», в якому пов'язав взаємодію з практикою («досвідом»). Відповідно до змісту цього закону, всі субстанції у просторі знаходяться у стані постійної взаємодії, забезпечуючи необхідний взаємний вплив одна на одну [2].

Проблеми «взаємодії» торкався у своїй теорії «про діалектику речей та їх властивості» й В. Гегель. Він стверджував, що всі речі мають певні властивості, завдяки яким вони, з одного боку, відрізняються між собою, а з іншого — взаємодіють. А оскільки визначеність речей знаходиться в їх властивостях, поза взаємодії вони існувати не можуть [1].

Незважаючи на історичну обмеженість поглядів відомих мислителів, їхні праці стали вагомим внеском у розвиток ідеї взаємодії. У середині ХІХ ст. цю ідею почали активно обговорювати й у публікаціях із соціології, яка в ті часи почала виокремлюватися як окрема наукова галузь. Так, О. Конт, якого вважають фундатором соціології, у своїх працях писав, що існування суспільства як складної системи напряму залежить від здатності його членів жити в злагоді та забезпечувати спадкоємність між поколіннями. Причому автор пояснював механізм функціонування суспільства з позиції сприйняття його як своєрідного аналога живому організму. Визначаючи цілісність як його важливу ознаку, О. Конт підкреслював, що між частинами суспільства існують тісні взаємозалежності, що проявляються саме у процесі взаємодії [4].

Інший видатний соціолог — американець Т. Парсонс, порушуючи у своїх працях проблему міжіндивідуальної взаємодії, вперше висловив ідею про те, що саме елементарна взаємодія індивідів складає зміст первинного рівня соціальної структури [9,30]. Цю думку пізніше розвинули багато інших науковців.

Поступово поняття «взаємодія» перетворилося в міждисциплінарну категорію, яку вивчають учені з позиції різних наук: філософії, соціології, психології, педагогіки тощо. Так, наприклад, у філософській довідковій літературі взаємодія трактується як:

- категорія, яка відображає процеси взаємовпливу різних об'єктів, їх взаємозумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого [14,81];
- всезагальна форма зв'язку тіл та явищ, що виражається в їхніх змінах і взаємовпливах [7, 39];
- вид безпосередніх або опосередкованих (зовнішніх чи внутрішніх) відносин, зв'язків, що існують між певними об'єктами [13,76].

Конкретизуючи свою думку, філософи уточнюють, що без взаємодії не можуть існувати будь-які матеріальні об'єкти й системи, бо вона пов'язує всі їхні компоненти в єдину цілісність, визначає їх склад, структурну організацію та зміни, що відбулися в них. Слід також відзначити, що в матеріальних системах взаємодія виступає як діалектичний зв'язок, в якому причина та наслідок протягом часу постійно міняються місцями [7, 39].

У контексті дослідження особливу зацікавленість мали праці, присвячені проблемам соціальної взаємодії. Розкриваючи суть поняття «соціальна взаємодія», Ф. Розанов підкреслює, що зазвичай під ним розуміють безпосередній або опосередкований взаємовплив соціальних об'єктів, в якому взаємодіючі сторони пов'язані циклічною причинною залежністю. Також нерідко соціальну взаємодію сприймають і як вид зв'язку, що зумовлений інтегрованістю дій та її наслідків.

Водночас автор звертає увагу на те, що взагалі у філософії поняття взаємодії тлумачиться достатньо широко та в різних контекстах. У цьому полягає принципова відмінність між філософією та природничими науками, в яких існує чітке визначення взаємодії як фундаментальної категорії. Так, наприклад, у фізиці стверджується, що всі визначені в межах цієї науки типи взаємодії (гравітаційні, електромагнітні, сильні (ядерні) чи слабкі (розпадні)) пов'язані з матеріальними полями та супроводжуються перенесенням матерії, руху й інформації. Аналогічно чітко й однозначно визначається взаємодія в біології та хімії [12].

У цьому контексті слід зауважити, що не тільки у філософії, але й в інших гуманітарних науках (соціології, психології, педагогіці тощо) не існує однозначного визначення взаємодії. Так, наприклад, якщо звернутися до сучасної довідкової психологічної літератури, то термін «взаємодія» трактується в ній як:

- процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу об'єктів (суб'єктів) між собою, що породжує їх взаємну зумовленість та зв'язок [6,43];
- процес мультиспектного взаємовпливу об'єктів-суб'єктів, що генерує їх взаємозумовленість і кореляцію [15,62].

У психологічних працях також наголошується, що взаємодія є інтегруючим фактором, який сприяє створенню деяких структур. Важливою особливістю взаємодії є її причинна зумовленість, адже кожний компонент цієї взаємодії є причиною для змін протилежної сторони й водночас наслідком зворотного впливу з її боку. Крім того, виявлені у процесі взаємодії певних структурних компонентів суперечності стимулюють цю структуру до саморозвитку й саморуху [6, 43].

Відомий психолог В. М'ясищев підкреслював, що між взаємодією людей та їхніми відносинами існує тісний зв'язок, проте ці поняття не можна вважати ідентичними. Відносини є внутрішньою особистісною основою взаємодії, а остання — реалізацією й наслідком та вираженням першого. Водночас науковець стверджував, що в реальній практиці між категоріями «взаємодія» і «відносини» виявляється певна тотожність [8].

Цю думку продовжує відомий психолог, фахівець у галузі психолого-педагогічної взаємодії Я. Коломинський, який звертає увагу на те, що завдяки поліпедагогічним взаємодіям виникає полігрупова структура міжособистісних відносин. Причому внутрішньою основою педагогічної взаємодії автор вважає педагогічні ставлення, почуття, образи, думки, які викликають у вчителя учні, та його власна педагогічна діяльність [3,61].

Значна увага приділяється висвітленню різних аспектів терміну «взаємодія» і в наукових працях з педагогіки. Як встановлено, це поняття почали використовувати в педагогічних працях ще у 60-х роках минулого століття, нерідко вживаючи його як синонім для термінів «взаємозв'язок», «поєднання» тощо. Необхідно також відзначити, що спочатку взаємодія розглядалася педагогами (М. Данилов, І. Лернер, В. Оконь, М. Скаткін та ін.) тільки в галузі дидактики, а точніше — для характеристики абстрактних, науково-теоретичних понять. У 70-х роках науковці (В. Караковський, Л. Новикова та ін.) поняття взаємодії почали використовувати і для опису виховної роботи [5, 73–74].

Проте широке використання поняття «взаємодія» отримала в педагогічній науці тільки у 90-х роках ХХ ст. Зокрема, Ю. Бабанський у своєму підручнику з педагогіки підкреслював, що взаємну активність педагога та інших учасників навчально-виховного процесу найбільш повно відображає саме термін «педагогічна взаємодія». Причому дослідник зазначав, що це поняття є ширше, ніж «педагогічний вплив» і навіть «педагогічні відносини», адже ці відносини є наслідком взаємодії.

Ю. Бабанський також відзначав, що в педагогічній взаємодії проявляються взаємозв'язки різного плану. Зокрема, важливу роль у ньому відіграють такі види зв'язків: інформаційні, організаційно-діяльнісні, комунікативні, управління й самоуправління, причинно-наслідкові, генетичні (дозволяють виявити історичні тенденції у вдосконаленні навчання й виховання), функціональні. Причому успішність протікання педагогічної взаємодії значною мірою залежить від правильного співвідношення всіх цих груп зв'язків [10,74].

Сучасні педагоги І. Ісаєв, О. Міщенко, В. Сластьонін, Є. Шиянов теж вважають педагогічну взаємодію універсальною характеристикою педагогічного процесу, адже вона включає в себе широкий спектр взаємодій між різними її учасниками. Науковці також звертають увагу на існування різних видів взаємодії (відносин) у педагогічній практиці: педагогічні (між педагогами й іншими учасниками навчально-виховного процесу), взаємні (між педагогами чи між тими, хто навчається), предметні (між людьми та предметами матеріального світу), ставлення до себе. Крім цього, вони наголошують на тому, що педагогічна взаємодія має дві сторони: виховний вплив педагога та відповідну реакцію тих, на кого він впливає. Впливи можуть бути прямими та опосередкованими, різнитися по спрямованості, змісту, формам ставлення, наявності чи відсутності мети, характеру зворотного зв'язку (керований чи некерований) тощо. Реакції протилежного боку теж можуть бути різними: активне сприйняття, опрацювання інформації, ігнорування впливу чи протидія йому, емоційне переживання або байдужість, дії, вчинки, діяльність тощо [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на підставі узагальнення наукових думок різних учених ми дійшли висновку, що поняття «взаємодія» є міжнауковою категорією, яке допомагає визначити, краще усвідомити й описати відношення та зв'язки між різними об'єктами і суб'єктами. У контексті дослідження під взаємодією розуміється процес взаємовпливу деяких об'єктів чи суб'єктів, що забезпечує їхню взаємозумовленість і взаємозв'язок.

Під час проведення подальших наукових розвідок передбачається продовжити дослідження феномена взаємодії в педагогічній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Ф. Работы разных лет / Ф. Гегель. — В 2 томах; сост., общая ред. и вступит. статья А. В. Гулыги. — М.: «Мысль», 1972. — Т. 1. — 668 с.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. — М.: Мысль, 1994. — 591 с.
3. Коломинский Я. Л. Психология педагогического взаимодействия / [Я. Л. Коломинский, Н. М. Плещачева, И. И. Заяц, О. А. Митрохович]; под ред. Я. Л. Коломинского. — Спб.: Речь, 2007. — 240 с.
4. Конт О. Дух позитивной философии / О. Конт. — СПб., 2001. — С. 56.
5. Коротаева Е.В. Педагогическое взаимодействие: опыт проблемного анализа : моногр. / Е.В. Коротаева. — Екатеринбург: УрГПУ, 2007. — 276 с.
6. Краткий психологический словарь / Ред.-сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., расш., испр. и доп. — Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 1999. — 512 с.
7. Краткий словарь по философии / Под общ. ред. И. В. Брауберга, И. К. Пантина. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1982. — 431 с.
8. Мясищев В. Н. Психология отношений : избран. псих. труды / В. Н. Мясищев. — М.-Воронеж: Изд-во Московского психолого-социального института: МОДЭК, 2003. — 398 с.
9. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии / Т. Парсонс // Социология сегодня. Проблемы и перспективы. — М., 1965. — С. 30.
10. Педагогика: учеб. пособ. / Под ред. Ю. К. Бабанского. — М.: Просвещение, 1983. — 608 с.
11. Педагогика: учеб. пособ. / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. — 3-е изд. — М.: Школа-Пресса, 2000. — 512 с.

12. Розанов Ф. И. Социальное взаимодействие как информационный обмен: дис. канд. филос. наук: 09.00.11 / Ф. И. Розанов. — Новосибирск, 2010.
13. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / заг. ред. і укл.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — Київ-Харків: ВМП «Рубікон», 1997. — 400 с.
14. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — М.: Политиздат, 1981. — 365 с.
15. Юрчук В. В. Современный словарь по психологии / В. В. Юрчук. — Мн.: Элайда, 2000. — 704 с.